

Anlamanın Tabiatı ve Kur'an'ı Anlama*

Burhanettin TATAR**

Kur'an'ı anlamanın vahyin ilk dönemlerinden günümüze değin bir şekilde sorun teşkil ettiği pek bilinen bir husustur. Ancak bu sorunun ilk dönemden itibaren sürekli anlam değişikliğine uğradığı ve ilerleyen zamanlarda doğrudan sorunun kendisini anlamanın en temel soru haline geldiği bazen gözlerden kaçan bir husus olmaktadır. Hz. Peygamber hayatta olduğu sürece Kur'an'ı anlamak, daha ziyade insanların içinde yaşadığı “ortam”ı anlamak iken, daha sonra dikkatlerin ortamın kendisinden metnin kendisine yöneldiği fark edilmektedir. Böylece ilk başta insanların Kur'an'ı anlaması, olup biten olayları anlaması ve sorunlara nasıl yaklaşılacağına belirlenmesi iken, daha sonra Kur'an metninin dilsel düzeyde ele alınması anlama sorununun mahiyetinde değişikliğe yol açmıştır.

Bu değişim, özellikle Kelam ilminin ilk teşekkül ettiği zamanlarda gittikçe kristalleşmiş ve sonunda Kur'an'ı anlama, etrafta olup biten olaylarla insanların nasıl yüzleşeceklerini, dünyaya karşı nasıl tavır alınacağını belirleme çabasının ötesinde, rasyonel olarak belirlenebilir, aklın kendi düzenine uygun düşün küllî anlamları kavrama çabasına dönüşmüştür. Bu durum daha sonra tasavvufi düşüncenin gelişmesiyle daha kapsamlı bir hal almış ve Kur'an'ı anlamanın kendisinin ne anlama geldiği sorusuna dönüşmüştür. Kelamcılar arasında Kur'an'ın yaratılıp yaratılmadığına ilişkin tartışmalarla, mutasavvıf düşünürlerin Kur'an metninin genel olarak ne anlama geldiğine dair yakla-

---

* Bir önceki sayımızda “Kur'an'ı Anlama” sorunu Üzerine Bazı Düşünceler isimli yazı aslında Şevket Kotan'a aitken sehven Burhanettin Tatar adına yayınlanmıştır. Bu sayımızda her iki yazarımızın yazılarını da orijinal haliyle yayınlıyoruz.

** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

şımlarını irdelemek bu sorunun genişliğini ve derinliğini görmek için iki önemli alandır.

Farabî, İbn Sina, İbn Rüşd ve İbn Tufeyl'in Kur'an ile ilgili yaklaşımlarına bakıldığında sorunun daha bir farklı düzeye taşındığını fark ederiz. Kur'an'ı anlama sorunu artık salt pratik ya da kavramsal (logos) düzeyde bir anlamın keşfinden öte doğrudan Kur'an'ın kâinatın hiyerarşik yapısı içindeki yerini belirleme çabasına dönüşür. Bu felsefî yaklaşımı, görebildiğimiz kadarıyla, en kapsamlı biçimde Fahreddin Razî, *Tefsir-i Kebir*'in "Mukaddime"sinde detaylandırmaktadır. Öyle ki artık Kur'an harflerden kelimelere, oradan cümlelere, sonra anlamlara, sonra bu anlamların ontik alanda karşılıklarına, sonra daha yüksek anlamların ontolojik referanslarına ve en sonunda bütün bu anlamları kendisinde derleyip toparlayacak tek bir varlık/bilinç özdeşliğine değin tüm kâinatın hiyerarşik yapısını kendisinde temsil eden bir küllî yapı olarak ele alınır. Böylece Kur'an'ı anlama sorunu ile kâinatı anlama sorunu bire bir paralellik arz eden sorun haline gelir.

Yukarıdaki tarihsel sürece dair genel analizlerden hemen fark edileceği üzere, Kur'an'ı anlama ilk başta varoluşsal, tarihsel, siyasî bir sorun iken, daha sonra dilsel, kelimî, mistik ve felsefî (metafiziksel) sorun olarak farklı bağlamlarda yeni boyutlar kazanmıştır. Her bir bağlam, Wittgenstein'in ifadesiyle söylersek, farklı bir "dil oyunu" olduğu için, her bir dil oyununu karakterize eden kavramsal yapıya göre sorunun anlam merkezi değişmiştir.

Sözgelimi, yaşanan olayları merkeze alan bir dil oyunu içinde (fıkıh, siyaset gibi) Kur'an'ı anlama sorunu bir şekilde bu merkez ekseninde "tatbikat" sorunu olarak anlaşılmaktadır. Kullanılan dilin kendi rasyonel ve gramatik yapısını merkeze alan bir dil oyununda (Kelam), Kur'an'ı anlama sorunu ister istemez rasyonel ve dilsel bir analiz sorununa dönüşmektedir. Mistik ve Batınî dil oyunlarında merkezi teşkil eden şey "hal" veya birtakım "sırlar ya da şifreler" olduğunda Kur'an'ı anlama sorunu hal içinde/esnasında açığa çıkan anlam ya da birtakım sırların nasıl aralanacağı veya şifrelerin nasıl çözüleceği sorununa dönüşmektedir. Dil oyunu metafiziksel bir boyut kazandığında (felsefe), Kur'an'ı anlama sorunu Varlığın anlamını ve boyutlarını araştırma sorunu haline gelmektedir.

Batı dünyası ile bir yenilgi psikolojisi içinde yüzleşmeye başladığında Müslümanların Kur'an'ı anlama sorununu daha farklı anlamlar eşliğinde dönüştürdüklerine şahit olmaktayız. Bunlardan en iyi bilineni, Kur'an'ı Batı medeniyetinin üretimlerine karşı savunma veya Kur'an'ın meşruiyetini bu medeniyetin kavramlarına göre yeniden tescil etme çabasıdır. Buna bilimsel verilere göre Kur'an'ın yeniden ve en doğru anlaşılacağı varsayımını dâhil etmek-
teyiz.

Dikkatimizi hemen çeken şey, Batı medeniyeti ile yenilgi psikolojisi içinde yüzleşme durumunda yukarıda andığımız dil oyunlarına yeni dil oyunlarının dâhil edilmesidir. Buna göre Kur'an'ı anlama sorunu fizik bilimi merkezli dil oyunu içinde kâinata dair bazı gerçekleri Kur'an metninde yeniden okuma sorununa dönüşmüştür. Bireysel ve toplumsal değerleri ön plana çıkaran haklar, özgürlükler, sorumluluklar eksenli modern dil oyunları içinde Kur'an'ı anlama sorunu insanın değer ve haysiyetine odaklanma sorunu haline gelmektedir. Bu sonuncu dil oyunu içinde özellikle Müslim ve gayrimüslim feminist dil oyunları içinde ön plana çıkan kadınların hakları, özgürlükleri ve sorumlulukları ekseninde Kur'an'ı “kadın gözüyle” okuma sorununu dâhil etmeliyiz. Son yıllarda Fransa, Amerika ve cılız da olsa Malezya gibi ülkelerde tarihî süreç içinde ötekileştirilen, marjinal tipler olarak görülen gay ve lezbiyenlerin dinî hayat içinde kendilerine göre yer edinme sorunu olarak Kur'an'ı anlama sorununa yeni bir boyut kattıklarına tanık olmaktadır.

Bütün bunlara ilave olarak, sekülerleşmenin tüm dünyada yayılması ve bu sürecin özellikle Avrupa ve Amerika gibi yerlerde bir tür “manevîleşme” (spiritualizasyon) şeklinde salt ruhî ve zihnî bir dindarlık biçimine yol açmasıyla birlikte Kur'an'ı anlama sorununun Kur'an'da açıkça “verili olanın ötesinde ya da gerisinde” bir tür manevî din formu arama çabasına dönüşeceğini şimdiden rahatlıkla kestirebiliriz.

“İslamcılık” adıyla bilinen fikhî-siyasî-ekonomik merkezli dil oyunu içinde Kur'an'ı anlama sorununun ise bir tür uluslararası gerçeklik içinde Müslüman birey ya da toplumlara yeni bir siyasî, ahlakî, ekonomik, hatta bilimsel-teknolojik (bilginin İslamlaştırılması) bir alan açma sorununa dönüştüğü görülmektedir.

Yazımızın başından itibaren el altından vurgulanmakta olan husus şudur: Kur'an'ı anlama sorunu genel olarak insanların hayatın farklı alan ve boyutlarında yüzleşe geldikleri sorunlara göre farklı düşünme biçimleri içinde yeniden ele alınmış ve böylece sorunun kendisi tek bir anlam ya da boyuta indirgenemeyecek kadar detaylanmıştır.

Günümüzde kimi selefi ve geleneksel yaklaşımlarda Kur'an'ın yalın, düz, herkes tarafından eşit mesafede algılanabilir pratik anlamını (her Müslüman için geçerli olacak bir hayat pratiğini ve pratiğin formunu) belirleme temel Kur'an'ı anlama sorunu olarak sunulsa da bu yaklaşımın pek ilgi çekmediği barizdir. Bu yaklaşım çoğu kez, ‘Kur'an içinde İslam'ın en temel anlamını kavrama’ çabası olarak “Kur'an'ı yine kendisiyle anlama” gibi bir tür kapalı anlam dünyası oluşturmaktadır. “Kur'an İslam'ı” gibi tabirler en azından bir tür totoloji yaparken, diğer taraftan “anlam” denilen hususun bizi kendi dışımızdaki gerçeklere açık kılma yani “ben” ile “ben-olmayan” arasındaki

bağlantıyı kuran ve böylece aktif bir dünyanın tezahürüne imkân veren husus olduğunu göz ardı eder.

Görebildiğimiz kadarıyla Kur'an'ı anlama sorununun tarihsel süreçte kazandığı farklı anlam alanları ya da boyutları bir şekilde insanların yüzleştığı birtakım gerçek sorunlara temas ederken, bazı temel soruların gözden kaçmasına yol açmış gibidir. Bu soruların en başında, kanaatimizce, Kur'an'ın ne tür bir metin olduğu ve Kur'an'ın söyleminin ya da konuşmasının ne tür bir bilgi türü olarak görülmesi gerektiğı soruları gelmektedir. Bu soruların açığa çıkarmaya çalıştığı husus, Kur'an'ı anlama sorununun genel olarak Kur'an'ın elde mevcut birtakım bilgi türlerine ya da metin formlarına indirgenerek formüle edildiğidir. Kur'an'ın, kendisinin dışındaki hiçbir şeye indirgenemez bir varlık tarzına sahip olduğu dikkate alındığında, onun ne tür bir metin olduğu, buna bağlı olarak onun ne tür bir bilgi türünü bizlere sunduğı sorusu hayati önem arz etmeye başlar.

Dikkat edilirse, tarihsel süreç içinde Kur'an'ı anlama sorunu farklı boyut ve alanlar içinde anlam kazanırken aynı zamanda ön plana çıkarılan dil oyunları içinde geçerli kabul edilen bilgi türüne de bir şekilde indirgenmiştir. Sözgelimi, bilimsel verilere uygunluk bağlamında fizik bilimi temelli dil oyunu içinde Kur'an'ın sunduğı bilgi türü ile bilimsel bilgi türü sanki özdeşleştirilmektedir. Benzer indirgemeci yaklaşımı Kur'an'ın bilgi türünü helal-haram merkezli fihhi bilgi türüne indirgeyen genel dinî tutumda da görebiliriz.

Bu açılardan bakıldığında yukarıda kabaca değindiğimiz soruyu şu şekilde formüle etmek mümkün görünmektedir: Kur'anî bilgi türünün (onun metin formunun), bilimsel, felsefi, ahlakî, siyasî, pratik, mistik, kelamî, hukukî (fikhî), tarihsel, teknik, şahsi (bireyin kendisine dair), gramatik-etimolojik-morfolojik dilbilimsel bilgi türleriyle benzeştığı ve ayrıştığı noktalar nelerdir? Kur'an'ı anlama sorunu, az önce değindiğimiz diğer bilgi türlerine Kur'an'ı indirgemeksizin anlama sorunu ise -aksi halde ortada Kur'an'ın kendisi değil, yalnızca diğer bilgi türleri içinde temsil edilen halinden söz edebiliriz-Kur'an'a özgü bilgi türünü nasıl ele alabiliriz ve onu ayırt edebiliriz?

Bu sorunun en kritik tarafını "huzur" (zamansal-mekânsal mevcudiyet, tezahür, ifşa, prezentasyon) ve "temsil" (reprezentasyon) arasındaki ilişkiye bakarak görmek kısmen mümkündür. 'Huzur', bir varlığın kendisini göstermesi, doğrudan yüzleşme hadisesi haline gelmesi ve böylece bir tür "konuşan metin" olarak kavranmasıdır. 'Temsil' ise, bir varlığın kendisini bir başka varlıkta dolaylı olarak açığa çıkarması, onda kısmen kavranan-kısmen gizlenen bir ikircikli hale bürünmesi, başkasının diliyle konuşturulan bir metin haline gelmesidir.

Kur'an metninin çok boyutlu ve buna göre farklı bilgi türlerini aynı anda açığa çıkararak bir dile sahip olduğu ileri sürülerek Kur'an'ın farklı bilgi türleri içinde temsil edilmesinin herhangi bir sıkıntıya yol açmadığı düşünülebilir. Kur'an'ı anlama sorununun evrenselliği, yani farklı dil oyunları ile irtibat halinde kendisini ifşa edebileceği düşüncesi açısından bakıldığında yukarıdaki iddianın birtakım gerçeklere temas ettiğini kabul edebiliriz. Ancak buna rağmen, hâlâ biz "Kur'an"ı bilinen sözlü-yazılı literatür türlerine (genre) ait göremiyorsak, onun bilimsel, tarihsel, edebî, mitolojik, teknik, pratik eser türlerinden ayrı, "kendine özgü" bir metin formu olduğunu kabul ediyorsak, bu durumda onun başka bilgi türlerinde temsil edilemez bir bilgi formuna sahip olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Kur'an'ı anlama sorunu tam da burada merkezileşiyor görünmektedir: O, kendine özgü ne tür bilgi formuna sahiptir? Bu bilgi türünü diğer tüm bilgi türlerinden ayırtıran şey(ler) ne(ler)dir?

Bu soruları felsefi kavramlarla detaylandırmaya çalışmak, bu kısa hacimli yazının amacını ya da sorumluluğunu fazlasıyla aşmaktadır. Bu yazıda yalnızca bu soruları anlamlandırırken neleri yapmakta ve yapmamakta olduğumuza dikkat çekmek istiyorum. Daha kestirme deyişle, Kur'an'ı anlama sorununu anlamlandırırken neler olup bitmektedir?

Kur'an'ı anlama olayı ve bu anlama çabalarında tezahür eden sorunlar, her şeyden önce aynı anda hem metni hem de yorumcuyu dikkate almamızı gerektirmektedir. Bu nedenle, Kant'ın kavramlarıyla söylersek, "kendinde şey, kendi başına bir şey" olarak Kur'an metnine yaklaşmaya çalışmak en azından kuramsal olarak imkânsız, pratik olarak çelişkilidir. Buna karşın, onu geliştirmekte olduğumuz farklı bilgi türleri içinde temsil etmeye çalışmak yani onu başka bir bilgi türüne indirgemek, ona "kendisi olmayan" bir şey içinde varlık kazandırmaktır. Bu durumda o daima kendisine yabancılaştırılmış bir görünüm kazanacağı için gerçekte "Ortada Kur'an diye bir metin var mıdır?" sorusuna yol açacaktır. Bu yüzden Kur'an'ı anlama sorunu, "kendinde şey" ile "başkasında -başkası için- şey" kategorilerinden birine indirgemeksizin Kur'an'ı anlama sorunudur. Bir başka deyişle, Kur'an'ı anlama sorunu, insanın geliştirdiği bilgi türlerine indirgemeksizin bize verilen/vahyedilen bilgi türünü anlama sorunudur.

Bu durumun bizleri "kendi ürettiğimiz için" aşına olduğumuz dil içinde, üretmediğimiz bir metni kendi orijinallliği, farklılığı, bir bakıma yeniliği anlamında yabancılığı içinde kavrama sorunu şeklinde bir gerilime sürüklediği açıktır. Yazımızın başından itibaren kabaca değindiğimiz farklı dil oyunları, Kur'an'ı anlama sorununu, Kur'an'ın yabancılığını aşına olduğumuz dil içinde giderme, onu bize aşına kılma sorunu olarak ele alma biçimleridir. Ancak Kur'an'ı anlama sorunu belki burada bir tür asimilasyon ya da baskı altına

alma sorununa dönüşüyor olmasın? Kur'an'ı anlamak, elbette bize yabancı olan bir hususa aşına olduğumuz bir hususa dönüştürmektir. Ancak burada Kur'an'ın bize yabancı olan dilini ya da metin formunu aşına olduğumuz diller ya da bilgiler içinde bize yaklaştırmak isterken, bir şekilde ona şiddet uygulayarak onu kendi görüş alanımız içinde asimile ediyor olmayalım?

Bize öyle geliyor ki Kur'an metnini bize yaklaştırmak, kendimize aşına kılma anlamında Kur'an'ı anlama sorunu daha ziyade kendimizi emniyet ve güven içinde hissettiğimiz birtakım dil oyunları ya da bilgi türleri içinde sabit kalarak Kur'an'ı bizi "bir yere çağırın" metin olmaktan çıkarma sorununa dönüşmektedir. Kur'an metninin kendine özgü olduğunu, onun başka bilgi türlerine indirgenemez bir bilgi formuna sahip olduğunu söylemek (veya Kur'an'a bu şekilde inanmak), onun aşına olduğumuz tüm yerlerden bir şekilde uzaklaşarak "çağırdığı yere yönelme" eylemini kendisinde barındırıyor mu? Kısacası bize bir şekilde yabancı olan yere doğru yönelerek kendimizi güvende hissettiğimiz yerlerin bir tür eleştirisini yapabileme anlamını açığa çıkarmıyor mu?

Bilindiği üzere, "eleştiri" (kritik) kelimesi herhangi bir cümlede, fikrin ya da gerçekliğin bizi ulaştırabildiği, dolayısıyla, ulaştıramadığı yerleri fark edebilmek, yani bu şeylerin sınırlarını ve sınırların ötesini fark edebilmektir. Yukarıda Kur'an'ın kendine özgü bir metin ve dil (bilgi) formuna sahip olması sebebiyle bizi daima aşına olduğumuz yer ve bilgi türlerinin ötesinde kısmen yabancı olduğumuz bir noktaya çağırması, tam da aşına olduğumuzu düşündüğümüz tüm metin ve dil formlarının sınırlarını ve onun ötesini görme sorununa yol açmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında Kur'an'ı anlama sorunu, yalnızca Kur'an'ı anlama sorunu olmaktan çıkarak kendi bilgi ve kavramlarımızı eleştiri sorununa dönüşmektedir. Diğer bir deyişle, Kur'an'ı anlama sorunu belki çoğunlukla, kendi kavram ve bilgilerimizi eleştirmeksizin Kur'an'ı kendi dil ve kavramlarımız içinde asimile etme ve onu bir tür baskı altına alma sorununa dönüşmektedir. Bu durum bir bakıma tarih içinde her güçlü ülkenin kendisini "dünyanın merkezi" olarak kabul edip, diğer coğrafi alanları Doğu ve Batı şeklinde ikiye bölüp anlamlandırmasına ve böylece diğer bölgeleri kendisine göre tanımlayarak indirgemesine benzer. Bu bakımdan, sözgelimi Çin ülkesi, doğrudan kendi adı itibarıyla ilgi çekicidir. Çin, kelime anlamı açısından (gerçekte iki kelimedenden oluşur) "Orta Krallık ya da Ülke" demektir; dünyanın merkez ülkesi ya da krallığı anlamında.

Kur'an'ı anlama sorunu, belki de, Kur'an'ın onca kavramsal asimile ve baskı altına alınma çabalarına karşın kendine özgü metin ve bilgi karakteri nedeniyle insan bilincine direnç gösteren boyutunun bir tarihsel tezahürüdür. Bu

yüzden Kur'an'ı anlama çabalarının her seferinde başarıya ulaşmış gibi görünmesine karşılık bir şekilde başarısız olması yalnızca “en iyi yorum yönteminin” henüz keşfedilememiş olmasıyla ilgisi yoktur. Bu durum insan bilincinin faniliği ve bu faniliği örtbas etmeye çalışan kavramsal inşa faaliyetlerine karşın Kur'an'ın bir şekilde bize hep yabancı kalan ve bu yüzden bizi her zaman aşına olduğumuz alanın ötesine çağırın metin ve bilgi karakteri ile ilgili görünmektedir. Kur'an'ın başında ve sonunda bir iman konusu olmasıyla çok yakından ilgili görünmektedir bu son husus: Bize tümüyle aşına olan (anladığımız) şey artık bir inanma konusu olamaz. Olsa olsa o artık ürettiğimiz bir bilgi konusudur. Kur'an'ı anlama sorunu bu yüzden onun her seferinde iman konusu olarak kalan bir metin olma özelliğiyle de yakından ilgili görünmektedir.

